

POZNO POKRISTJANJEVANJE SLOVENSKEGA OZEMLJA III.

Zbornik prispevkov predstavljenih
na tretjem simpoziju v Kobaridu,
31. avgust in 1. september 2019

V organizaciji Društva Slovenskih starovercev
in Turističnega društva Kobarid

Uredil Marko Hren

Notranje Gorice, 2020

Dr. Gregor Lesjak³

POMEN STAROVERSTVA ZA PRIMERJALNO RELIGIOLOGIJO

RAZISKOVALNA METODA PAVLA MEDVEŠČKA IN VPRAŠANJE VERIFIKACIJE VIROV O »POSOŠKEM STAROVERSTVU«⁴

UVOD

Vsako besedilo je večplastno, zato se zdi pri pričujočem najbolj pomembno najprej opozoriti na očitno – nastalo je, da bomo v svojem spoznavanju »posoškega staroverstva« odprli tudi metodološka vprašanja. Kot pri vseh drugih začetkih, je naloga težka. O metodoloških vprašanjih in vprašanjih verifikacije virov smo namreč doslej zgolj nekaj slišali, od ust do ust, na razpolago pa imamo še eno, v resnici zelo splošno predpostavko: s temi vprašanji naj bi se nekako povezoval doslej zadržan odnos različnih strokovnih skupnosti do predmeta našega preučevanja. Naj zadrego z začetkom ponazorimo z vprašanjem, ki ga je avtorju tega zapisa postavil njegov kolega, izvrstni sociolog religije, ko sta govorila o Medveščkovi etnološki zbirki. Vprašal ga je, kateri predmeti iz te zbirke so najbolj povedni in nedvomno pristni. Kako naj odgovorimo na vprašanje, ki vključuje tako temeljen dvom? Kako naj vendar oblikujemo zadovoljivo verigo resničnostnih sodb o namenu in poreklu katerega izmed predmetov in vseh posrednikov, prek katerih se je prav ta predmet znašel v Medveščkovi zbirki? Da bi svojo razpravo začeli in v njej postopoma razvili kompleksnejša pojasnjevalna orodja, bi morda lahko najprej enostavno razlikovali med dvema vrstama

³ Gregor Lesjak (gregor.lesjak@gmail.com) je doktor socioloških znanosti. Zaposlen je na Uradu za verske skupnosti na Ministrstvu Republike Slovenije za kulturo.

⁴ Za predhodni pregled tega besedila, dragocene sugestije in razpravo se najlepše zahvaljujem dr. Marjanu Smrketu in dddr. Andreju Pleterskemu.

dvoma, med apriornim in utemeljenim dvomom. Apriorni dvom bi na primer izčrpali s trditvijo, da Medveščkove informacije ne morejo biti relevantne, ker ni šolan etnolog, pri utemeljenem dvomu pa bi morali za takšno trditev najprej poiskati razlike v pristopu k predmetu preučevanja in ovrednotiti morebitne odklone. Razliko med obema vrstama dvoma bi lahko opisali s postopkom, ki so ga uveljavili na sodiščih in predpostavlja nedolžnost obtoženega, šele krivdo pa je treba dokazovati.

Namen pričujočega besedila je v pripravi razprave, ki bi omogočala prehod iz apriornega v utemeljeni dvom pri presoji raziskovalne metode Pavla Medveščka in vprašanja verifikacije virov o »posoškem staroverstvu«. Trditvi, da Medvešček ni bil etnolog, da torej ni delal v skladu s pravili stroke, je v besedilu spodaj zato prirejena primerjava načina njegovega raziskovanja z etnografsko metodo opazovanja z udeležbo; ugotovitev, da je v svojem zbiranju ljudskega gradiva opustil potrebno distanco do predmeta preučevanja in »odšel med domačine« (»going native«), je povezana z nekaj mislimi o razvoju kvalitativnih raziskovalnih metod v zadnjih tridesetih letih; razumevanju zadrege, ker Medveščkove raziskovalne poti ni mogoče preveriti tako, da bi jo še enkrat prehodili (replicirali), je dodana skromna misel, da je to vendarle hkrati neizogibna posledica narave preučevane skupine in raziskovalne etike, da je bilo torej izvirno Medveščkovo vprašanje, ali informacije ali replikacija, itn. Avtor spodnje razprave ne zanika, da je na zastavljena vprašanja odgovarjal z dobrohotno naklonjenostjo do predmeta svojega preučevanja, tako narekuje tudi vest, kadar govorimo o življenjskem delu, vendar je stranski učinek te temeljne zadržanosti lahko zgolj, da je pri pisanju neizmerno užival.

Viri, na katere je razprava oprta, so nastali med letoma 2014 in 2019. Pavel Medvešček je v tem času obredel celo Slovenijo in svoje temeljno delo predstavil na javnih predavanjih v vsaj 44 krajih in nekaterih medijih. V pogovoru z obiskovalci je na teh predavanjih povedal veliko zgodb in drugih podrobnosti, ki jih v knjigi ne najdemo. Že na tem mestu postne očitno, da bomo o »posoških starovercih« več vedeli, če bomo poznali tudi Pavla Medveščka.

O »POSOŠKEM STAROVERSTVU«

Povsem trivialno se zdi, da lahko o vsakem kraju, ki smo ga vsaj na kratko obiskali, po vrnitvi domov veliko bolj natančno povemo neprimerno več. Tako mora avtor tega besedila po svojem prvem potovanju po »staroverski krajini« najprej preveriti svoje osnovne pojme – zakaj torej govori o »posoškem staroverstvu«? Na začetku miselne poti prek primerjalno izjemne baze podatkov o lokaliziranem tradicionalnem naravoverju, ki naj bi tako dolgo kljubovalo misijonarstvu zgodovinsko uspešnejše religije, se nam kot primeren opisni pojem najprej ponudi poganstvo. Etimologija pove, da so z izrazom *pagus* v antičnem Rimu najprej označevali svoje podeželje, *paganus* pa so bili prebivalci rimskega zaledja ali podeželani. Novo vsebino je pojem prejel v 4. stoletju, ko je krščanstvo postalo dominantna religija Rimskega cesarstva. Oblast je tedaj podpirala graditev krščanskih cerkva in oblikovanje cerkvenih skupnosti v Konstantinoplu, Rimu in drugih urbanih središčih, na podeželju pa so še ohranjali zvestobo tradicionalni politeistični veri Rimskega cesarstva. Pogane so torej že od začetka razumeli kot manjvredne nasprotnike vzpenjajočega se krščanstva (prim. Strmiska, 2005:6). V slovenskem knjižnem jeziku najprej opazimo, da se pomen tega pojma v poldrugem tisočletju ni spremenil. Njegova raba je ali izrazito negativna, njegovo vsebino namreč določa ravno odsotna lastnost (za kristjane je pogan pripadnik vere, ki ne priznava Jezusa Kristusa za boga) ali izrecno slabšalna (bil je pravi pogan, preklinja kot pogan; brezverec, brezbožnik)⁵. Percepcija se ni spremenila niti na drugi strani referenčnega loka. Boris Čok (2012: 15–6) na primer zapiše: »Po skoraj tisoč tristo letih zatiranja, poniževanja in posmehovanja s strani rimskokatoliške cerkve in njenih privržencev je prišel čas, da kot potomec prikritih negovalcev in zbiralec izročila rodne vere ter ostalih pripovedi na vse zapiske gledam z veliko mero spoštovanja ter jih lahko brez sramu in strahu objavim, ne samo za domačine, ampak tudi za širšo javnost. Besede poganstvo namenoma nisem uporabil, ker je žaljivka in zmerljivka, česar si naši predniki za vse, kar so pretrpeli pri pokristjanjevanju, zagotovo ne zaslužijo«. Rabo pojmov pogan in poganstvo v pričujoči razpravi torej opuščamo zaradi vrednostne in teološke obloženosti. Eden izmed poskusov, da bi ju

⁵ Prim.: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=pogan>, 20. 3. 2020.

vseeno uporabili kot uravnotežen tehnični termin se na primer izjalovi že v izhodišču, ko Ambrožič (2019: 26) pove, da je bila nestrpnost do poganstva [v zgodovini Cerkev na Slovenskem le] stranski pojav širjenja krščanstva. Zanimivo je, da so tak termin kot premišljeno dejanje kljubovanja vseeno lahko sprejeli zahodni novodobniški pogani (Neo-Pagans), tudi nekateri slovenski (npr. Društvo PanPogan⁶) ter prek njih in zaradi samopoimenovanja še sociologi novih religijskih gibanj (npr. Lewis, 2004; Clarke, 2006 in Črnič, 2013). Pojmovanje našega predmeta preučevanja ni nič bolj utrjeno, tudi če poganstvo odklonimo in upoštevamo razliko med praviloma partikularnimi potrebami praktikanov in družboslovcev, ki stremijo k splošnejši rabi temeljnih pojmov. V tem oziru je pomenljiv sklic Svetovnega kongresa poganov v Vilni leta 1998, na katerem so udeleženci iz Evrope in Severne Amerike po vrsti zavračali označevanje s pojmi poganstvo (pagan, heathen) ter naravne, tradicionalne in prvobitne religije, na koncu pa so se vendarle poenotili in skupaj opravili Svetovni kongres etničnih religij (prim. Strmiska, 2005: 16). V domačem okolju najdemo še pojem rodnoverja ali rodne vere. Boris Čok je leta 2020 ustanovil Slovensko rodnoversko skupnost »Otroci Triglava« s sedežem v Dutovljah na Krasu. S tem pojmom, ki so ga skovali sodobni praktikanti, opišejo oživiljeno etnično religijo starih Slovanov, kolikor in kot jo pač razumejo sami.

Ker je v pojmu *poganstvo* skrita posebna, pretirano izključujoča opredelitev religije in ker je včasih slišati, da v Medveščkovih zapisih ne najdemo religije oziroma vere, pač pa zgolj način življenja, bi morali najprej na čim bolj funkcionalen način raziskati, ali je tisto, kar želimo delovno poimenovati »posoška stara vera« sploh vera oziroma religija ali ne. Na funkcionalnost opozarjam zato, ker sociologija religije na vprašanje, kaj je religija, ne pozna enoznačnega odgovora, ampak, nekoliko pretirano, vsak raziskovalec (in drugi družbeni akterji, na primer država in različna interesna združenja, vključno z religijskimi organizacijami) religijo opredeljuje drugače, ker religija ni naravna danost, pač pa družbeni konstrukt, proizvod človekovega dela v vsakokrat posebnih družbenih okoliščinah. Čeprav opredelitev religije še vedno lahko vsaj v grobem razdelimo med tiste, ki pojasnjujejo, kaj religija je (to so vsebinske ali substancialne opredelitve), te so praviloma ožje in zato bolj izključujoče, in tiste, ki pojasnjujejo, kaj religija počne (to so funkcionalne

⁶ Prim.: <https://www.panpogan.org>, 20. 3. 2020.

opredelitve), te pa so pretežno širše in zato bolj vključujoče, na tem mestu v presojo ponujam samo trditev, da nobena opredelitev religije, ki dosega akademske standarde, ne more niti potrditi trditve, da je *religija zgolj verovanje v Jezusa Kristusa kot boga, vse ostalo pa je malikovanje in/ali brezboštvo oziroma poganstvo* (takšna opredelitev bi najprej potrjevala samorazumevanje katerega izmed družbenih dejavnikov, na primer zgodnjih krščanskih cerkva) niti ovreči religijskega statusa »posoškega staroverstva«, kot je zapisano, sicer bi lahko problematizirali katerokoli tradicionalno, etnično ali naravno religijo⁷. Iz zapsanega tudi sledi, da se religijskost in način življenja neke skupnosti ne moreta kar izključevati, tako da bi veljalo ali eno ali drugo, ampak sta oba na več zanimivih načinov najprej povezana. Ko Medvešček pove, da so staroverci svojo vero pili skupaj z materinim mlekom in slovenskim jezikom, da so se je učili nekaj danes [in nekaj jutri], nekaj od starega očeta, nekaj od stare mame in jo potem ohranili do smrti (Domžale, 2017, 24.30), to z nekoliko zastarelim izrazjem pomeni, da so svoje člane socializirali na način idealnega tipa cerkve in ne sekte. V šoli so nas učili, da se v cerkev rodimo, sekto pa si izberemo. Cilj vsake religijske organizacije je, da bi s svojim delovanjem čim bolj vplivala na način življenja svojih pripadnikov, le redke pa so na tako celovit način integrirane z bivanjskim okoljem ter predmetom in načinom dela svojih članov, kot ga najdemo med »posoškiimi staroverci« in seveda v drugem tradicionalnem naravoverju⁸.

Iz vseh virov je razvidno, da »stara posoška vera« ni imela imena, za praktikante je bila zgolj »naša«. Če potrebe po imenovanju med njimi ni bilo, ne pomeni, da je bila uniformna ali gospodovalna, nasprotno, iz kraja v kraj se je nekoliko razlikovala, na njenem ozemlju so se razvijala drugačna posebna verovanja, na primer čaščenje črnega roga (prim. Medvešček, 2015: 157). Njihovi nasprotniki so praktikante slabšalno imenovali tudi dupleži (jamski ljudje, prav tam: 423) in kačarji (prav tam: 454). Zdi se, da so zadnje ime sčasoma vsaj deloma privzeli (prav

⁷ Dodajam pa eno izmed klasičnih definicij: »Religija je družbeno obstoječ (simbolni) sistem verovanj in predstav, obnašanja in simbolike, katerega nosilec je določena družbena skupnost ali skupina in ki ga pri vanj vključenih posameznikih spremlja doživetje svetega (nadnaravne, skrivnostne, a hkrati k človeku naklonjene stvarnosti)« (Kerševan, 1989: 150).

⁸ To vprašanje je v nastajajoči slovenski strokovni skupnosti, ki spremlja, pojasnjuje in umešča primarne vire, povezano tudi samorazumevanjem vseskozi navzočih novodobnikov (New Age). Le-ti svojo dejavnost opisujejo z duhovnostjo, obenem pa se ostro razmejujejo od vseh tradicionalnih oblik religioznosti, tudi od vere in cerkve.

tam: 63), kar lahko pojasnimo s tem, da so jim velika bela kača iz Babje jame in kamnite kačje glave pomenile vse kaj drugega od utelešenja zla in hudobe. »Naša« vera pa je vendarle postala »stara« šele v interakciji s prihajajočo, novo in kasneje večinsko in ravno zaradi tega. Ko govorimo o »stari veri« in »staroverstvu«, merimo torej na povsem določen zgodovinski proces, njegove akterje in na poseben odnos med njimi. V najožjem pomenu takrat govorimo o lokaliziranih tradicionalnih naravoverskih skupnostih in misijonarski dejavnosti bodočih svetovnih religij. Označevanje sicer ne bi imelo posebnega smisla, saj je na primer tudi katoliška vera danes neizpodbitno naša in stara (zmeraj težje pa jo imenujemo večinska) in je na območju današnje Slovenije pred »posoškimi staroverci« in mimo njih delovalo kar nekaj sodobnih in predvsem starejših skupnosti. S tako opredeljenim staroverstvom ohranimo in razširimo strukturo »poganskih študij«, na primer s skupnostmi, ki jih je odrinil islam, in hkrati oblikujemo sprejemljivo tipologijo slovenskih religijskih organizacij. Staroverstvo se kot družina umesti med tip tradicionalnih religij okolja⁹, med razrede staroverskih skupnosti pa brez težav vključimo ne le zgodovinsko, to je, »posoško«, morda »kraško« in še kakšno, ampak tudi živo novodobniško staroverstvo, bodisi oživljajoče bodisi eklektično, itn. Seveda je treba povedati, da je pojem staroverstva v svojem temeljnem delu in s svojimi javnimi nastopi že razširil Medvešek. S »posoškim staroverstvom« smo spoznali izjemen pomen lokalizacije. Z razliko od univerzalne katoliške vere, ki lahko živi kjerkoli, »posoških kačarjev« ne moremo razločiti od njihovega naravnega okolja. Le-to v pričujoči razpravi zelo približno označujem s spodnjo polovico Posočja – širšim ozemljem ob toku reke Soče, nekako od Kobarida dolvodno, in njenih pritokov, med njimi zlasti reke Idrijce in njenih pritokov, Bače in Trebušnice. Čeprav Medveščkovi sogovorniki prihajajo iz širšega območja (zaradi družbenih razmer v času njegovih raziskav žal ne tudi iz Benečije) in se je po nekaterih pričanjih to verovanje raztezalo celo do Snežnika in v dolino reke Mirne, vseeno drži, da so najbolj kakovostna Medveščkova pričanja vezana prav na Posočje. Po drugi strani moramo Medveščkova pričanja primerjati z ne prav oddaljenimi

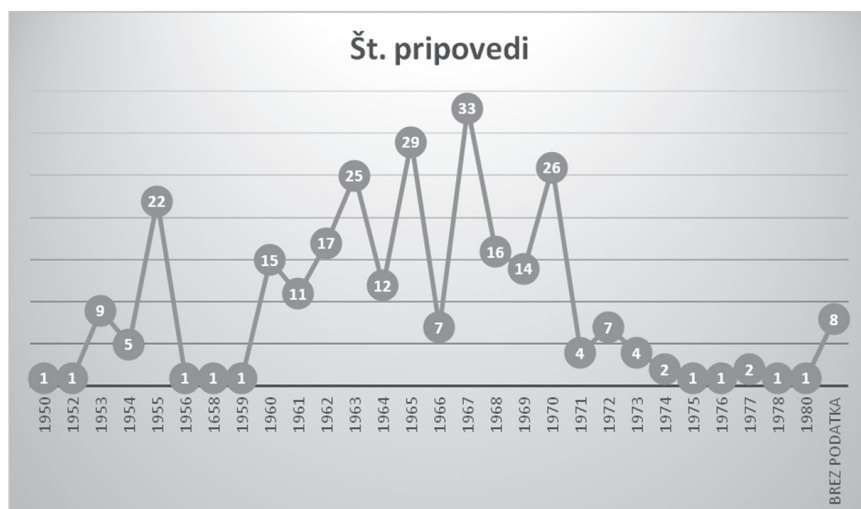
⁹ Mednje danes prištevamo še katoliško, judovsko in luteransko skupnost. V tem oziru izkazuje staroverska družina nekatere strukturne podobnosti s sodobnimi novoreligijskimi in duhovnimi tokovi. Drugi si svoje mesto šele zagotavljajo v sklopu aktualnih družbenih praks, vrednot in tudi predsodkov, prva pa mora zaradi poznega razkritja šele razkleniti splošno zgodovinsko zavest.

»kraškimi« zapisi Borisa Čoka (2012) in kljub številnim podobnostim ugotoviti pomembno razliko. Naravoverstvo je pri Medveščku bistveno bolj čisto in primarno, ker med nebom, staroverci in zemljo v Posočju stoji samo Velika mati, Nikrmana, ki je na Krasu sploh ne poznajo. Zato v pričujoči razpravi govorimo o posoškem staroverstvu.

RAZISKOVALNA METODA PAVLA MEDVEŠČKA

Knjiga Pavla Medveščka (2015): »Iz nevidne strani neba« je njegovo življenjsko delo. Čeprav je bil mož mnogih interesov in se vse življenje ni ukvarjal samo ali neprekinjeno s staroverstvom ali zbiranjem ljudske dediščine, se je s tem vendarle ukvarjal svoje celo življenje. Za pričevanji njegovih pripovedovalcev s svojimi sposobnostmi in dojemanjem sveta tako hkrati stojijo fant, mož, oče in ded z vsemi labirinti in prelomnicami, ki jih ta življenjska obdobja prinašajo tudi brez srečanja s staroverci.

Preglednica št. 1: Število Medveščkovih pripovedovalcev po letih njegovega raziskovanja; Vir: Abecedni seznam pripovedi, Medvešček, 2015:543¹⁰

¹⁰ Pripovedi, ki imajo v seznamu navedenih več letnic in jih je Medvešček torej posodabljal ali nadaljeval, so pripisane k vsakemu letu posodobitve ali nadaljevanja. Nedatirane Strgarjeve pripovedi so umeščene v leto njegove smrti, 1967.

Knjiga obsega obdobje 30-ih let (1950–1980), če ne upoštevamo nedatiranih besedil (8) in tistih, ki jih je napisal naknadno (1987, 2007, 2008). Večino zgodb je zbral med letoma 1960 in 1970 (205 od 277), največ jih zbere leta 1967 (33). Zgodbe pripovedovalcev je Pavel Medvešek (rojen leta 1933) zapisal med svojim 17. (1950) in 47. letom (1980). Najpomembnejši del svojega opusa, »Strgarjeve zgodbe«, po katerem se njegovi viri praktično izčrpajo, je pisal med svojim 33. in 34. letom. Danes jim ima 87. Od zapisa zadnje pripovedi danes mineva 40 let. Z javnimi nastopi o knjigi je začel pri svojih 81. letih (2014) oziroma 34 let od zadnje zapisane pripovedi in 7 let od preteka oglarske zaobljube (2007).

Tega, kar danes vemo o posoškem staroverstvu, ne bi vedeli, če se leta 1965 v Volčanskih Rutih ne bi srečala dva klena Primorca, Pavel Medvešek in Janez Strgar. Pavel je bil mlad, komaj 32-letni navdušeni zbiralec ljudske dediščine iz ne prav oddaljenega Gorenjega Polja pri Anhovem, ki se po zaključku šolanja v Ljubljani ni čutil in se je vrnil domov. Janez, ki bi bil takrat pri 76-ih prav lahko Pavlov oče in svojih otrok ni imel, je celo življenje preživel doma v Rutih, a bil je razgledan in moder mož. Pavel ni bil zgolj ljubiteljski zbiralec ljudske dediščine, ampak je kot slikar in uslužbenec Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica, in v resnici kot eden izmed pionirjev na tem področju, dokumentiral ljudsko arhitekturo od Triglava do hrvaške meje. Vsak dan je bil med ljudmi tudi v najbolj odročnih krajih in dobro je znal z njimi. Tudi tisti, ki smo ga spoznali šele v njegovih zrelih letih, se gotovo strinjamo, da je izvrsten, celo karizmatičen govornik, pravi bard. Janez je bil, kot se je izkazalo kasneje, vodja umirajoče skupnosti starovercev na desnem bregu Soče. Kaj vse je v njunem kratkem srečanju, vsaj tako je zabeleženo (Medvešek, 2015: 40), vplivalo na Janezovo odločitev, da prelomi prisego o molku in k temu nagovori tudi preostale člane svoje skupnosti, ne moremo vedeti. V Pavlu, ki ga je tedaj prvič videl, pa je moral prepoznati zaupanja vrednega moža in njegov pristen interes za zgodovino njegovih krajev in njegovih ljudi, interes, ki je Pavla gnal, od kar je vedel zase. Brez tega ne bi šlo, vendar to ni bilo dovolj. Potrebno je bilo vsaj še spoznanje, ki ga je Janez moral nositi v sebi, čeprav ga je morda prej odrival, spoznanje, da je staroverstva na desnem bregu Soče nepreklicno konec, da z zadnjimi ostarelimi strici kot plaz že nemo drsi v Sočo (prim. Medvešek, 2015: 88).

Pavel Medvešek ni načrtoval terenske raziskave posoškega staroverstva, ampak je nanj naletel v pogovorih z domačini med dokumentiranjem

ljudske arhitekture. Gradiva o staroverstvu ni zbiral zato, da bi ga objavil, ampak zato, ker je bil radoveden, ker je to hotel vedeti sam. Ko opisuje svoje zbirateljsko delo, se spoštljivo ogradi od znanosti in svojega dela ne imenuje raziskovanje, čeprav vseskozi deluje kot izvrsten dokumentarist; kaj je verna podoba originala, ve tudi kot slikar¹¹. Kljub številnim močno izraženim interesom je srečanje s staroverstvom pomembno zaznamovalo njegovo življenje. Čeprav se na primer v nekem trenutku ni zmozel odločiti za študij etnologije¹², je v drugem prav zaradi osredotočenosti na staroverstvo zavestno opustil slikarstvo in risal le še zase (prim. Radio Slovenija, 2018, 17.40). Pri delu je uporabljal klasične etnografske pripomočke: svinčnik, list papirja ali blok in moped¹³. Fotoaparata ni niti nosil s seboj, ker so bili njegovi pripovedovalci prepričani, da jim fotograf vzame podobo (prim. Medvešček, 2015: 112). Njegova temeljna metoda je bila intervju, ki ga je sčasoma izpopolnil in tipiziral. Ker so pripovedovalci odgovarjali zelo na kratko, jim je potem postavljaj podvprašanja in sproti beležil odgovore. *Če se ti zdi [da je sogovornik povedal premalo], ga vprašaj, če ni dovolj eno podvprašanje, [postaviš] še drugo in tretje. Zdelo se mi je, da je ta sistem dober, zato sem ga potem uporabil pri vseh ljudeh.* Doma je zapiske pregledal, napravil čistopise in jih shranil (Nova Gorica, 2019,

¹¹ Obravnaval in pisal sem samo to, kar sem slišal, pravi Medvešček. Nisem delal nobenih primerjav, teorij, ker nimam niti te izobrazbe. Šel sem tako daleč, da sem o eni stvari napisal vse pripovedi. Eden je rekel to, drugi je povedal malo drugače in tretji spet drugače. Napisal sem vse tri variante, ker nisem hotel biti sodnik. Pustil sem, naj se bralec odloči, ali bo verjel enemu ali drugemu. V zgodovino ali etnologijo se nisem spuščal, ker nisem niti etnolog niti zgodovinar. Zbral sem gradivo in zdaj je tukaj na mizi (Nova Gorica, 2014, 1.33.00).

¹² Ravno tako prijatelj Ivan Sedej, ki je bil na spomeniškem varstvu v Ljubljani, njemu sem tudi zaupal, da delam te stvari in mi je rekel isto, Pavle, pusti, raje se vpiši na etnologijo in boš študiral ob delu. Potem sem malo razmišljal in ugotovil, da bi v najmanj petih letih študija izgubil vse pripovedovalce in se mi je zdelo, da je bolje, če je v Sloveniji en etnolog manj in da to gradivo vseeno imamo (Ljubljana, 2, 2016, 3.22).

¹³ Strašno me čudi, ko nekateri mladi, ki so celo doktorji, pravijo: kje imate pa, Medvešček, zvočne posnetke teh ljudi? Zvočnih posnetkov nisem mogel narediti, ker mi na zavodu še leta 1970 nismo imeli nikogar, ki bi lahko posnel. Poznal sem direktorje muzejev v Idriji, Tolminu in Postojni in vsi smo pisali v bloke, vse, kar smo izvedeli. Marija Lutarjeva v Tolminu, ki je bila prva direktorica in domačinka, ona je ogromno napisala, tisti listki so v muzeju kot suho zlato, in je pisala tako, kot sem pisal jaz. Zdaj morate povedati ali tisto velja, moje pa ne ali ne velja nič. Vsi smo pisali. Napisano imam: ime in priimek, če ni hotel povedati priimka, nisem silil vanj, prav tako nisem mogel siliti, če ni hotel povedati, kje je doma, ampak vsi podatki, ki sem jih lahko dobil, so napisani v knjigi, vsi, tudi letnica rojstva (Ajdovščina, 2019, 5, 4.16).

40.52). Zanimiv je tudi razvoj tehnike intervjuja. Medvešček sprva stare vere ni poznal, čeprav je razumel, da gre za neko izročilo, ki ga je treba ohraniti. Begalo ga je in včasih se mu je zdelo čudno, včasih je celo podvomil, da ga imajo pripovedovalci za norca in si [svoje pripovedi] izmišljujejo (Nova Gorica, 2019, 16.00). Njihovih pripovedi sprva tudi ni povezoval, ker je obdeloval enega človeka, ga potem odložil in šel k drugemu, ne da bi se spet ukvarjal s prejšnjim (Domžale, 2017, 1.25.27). [Najprej] je moral napisati točno tako [kot so mu povedali], ker so bili pazljivi, ker ni vedel, zakaj ta beseda in zakaj mora biti druga zraven tako napisana. Pisal je točno tako, kot so povedali [pripovedovalci], ker mu je bilo vse, kar je zapisal, tuje, nerazumljivo. *Počasi je prihajalo vame, da sem potem [spoznal], da je to navsezadnje naše izročilo, da to ni kar tako, ampak ima neko vrednost in to [spoznanje] je nastalo zelo zelo pozno.* (Ajdovščina, 2019, 6, 0.05). Ko je kasneje hodil k starim ljudem, na primer po cerkljanskem in Trebuši, je svoje temeljito poznavanje staroverstva lahko izrabil tako, da je na primer vprašal, ali so imeli pri njih tudi tročan. [Presenečeno] so mu odgovarjali, kako pa ti veš za tročan, in potem mislili, da je del starovercev in so mu povedali veliko stvari, ki jih sicer ne bi (Ajdovščina, 2019, 1, 16.09). Metodološko bi lahko to razliko opisali v prehodu od odprtega k fokusiranemu intervjuju (Yin, 2003: 91–2).

Čeprav Pavel Medvešček napotkov za delo na terenu ni iskal v metodoloških priročnikih, vseeno lahko rečemo, da vsebinsko najbolj kakovostnega dela svojega opusa, zapisov o umirajoči staroverski skupnosti Janeza Strgarja, ni pridobil s klasičnim etnografskim intervjujem, odprtim ali fokusiranim, ampak je oba opravljal na način opazovanja z udeležbo (participant-observation). Njegovo delo v resnici predstavlja šolski primer zbiranja gradiva na način opazovanja z udeležbo, v katerem se raziskovalec s privzemanjem različnih vlog dejansko udeleži predmeta preučevanja in si tako zagotovi dostop do podatkov, ki jih na drugačen način ne bi mogel pridobiti (Yin, 2003: 93–4). Medvešček je z dolgoletnim osredotočenim terenskim delom, z razliko od drugih zbiralcev ljudske dediščine¹⁴, našel staroverce ravno zato, ker so se mu sami razkrili.

Člani Strgarjeve skupnosti so močno varovali svojo identiteto in vse, kar je bilo z njihovo vero povezano. V času odraščanja so morali

¹⁴ Slovenski etnologi do leta 1990 opazovanja z udeležbo večinoma niso prakticirali, ker za največji del specialnih tematik, ki nas zanimajo v okviru preučevanja lastnega okolja, zadošča terensko delo brez intenzivnejše vključitve v vsakdanje okolje in življenje raziskovane skupnosti (prim. Muršič, 2011: 76).

dehnarju priseči, da o teh stvareh ne bodo govorili. Svoje vere niso čutili samo kot del svoje najgloblje intimne (Radio Slovenija, 2014, 19.34), njihova vera v večinskem okolju ni bila zaznamovana le s stigmo nazadnjaštva, nekultiviranosti, nižjih intelektualnih sposobnosti in celo duševne bolezni (Bled, 2016: 1.37.46). *Če svoje vere ne bi skrivali, če se ne bi potuhnili, jih ne bi bilo več, ker so bili zaradi svoje vere preganjani* (Domžale, 2017, 25.50). *Šele zvečer, ko so zaprli [domača] vrata, so bili staroverci* (Ajdovščina, 2019, 2, 19.34). Zgodilo se je, da celo sin ni vedel za očeta (Ajdovščina, 2019, 2, 2.08), da so sosodje kristjani sicer vedeli, a prav tako molčali, ker so se bali črne vahte (Ajdovščina, 2019, 1, 20.48) in da je obiskovalka na Medveščkovem predavanju pričala o svojih sosedah: *no, bili so čudni, to pomeni, drugačni kot mi in bolj slabi kristjani, ampak tudi sumili nismo, da bi bili* [Strgar in njegovi] *kakšni staroverci* (Ajdovščina, 2019, 2, 3.43). Medvešček se je iskanja informacij zato lotil takole: *ta mi je povedal za tega, tisti za tretjega. Ko je bilo verige [pripovedovalcev] konec, se je zame končalo. Točno sem vedel, da mi ne bi nič povedali, če bi šel v hišo vprašat o starovercih; če pa bi me kdo [izmed starovercev] tja poslal, bi spregovorili. Vem, da so hodili študentje in spraševali, vse sorte reči so jim povedal, kako so kuhali, kako so nabirali zelišča, ampak o staroverstvu niti besede, ker so prisegli, da o tem ne bodo govorili* (Bled, 2016, 1.13.29). Ko se je Medveščkova vez prekinila, je spet čakal naslednjega človeka, ki je bil pripravljen spregovoriti in mu dal priložnost, da je obiskal njegove prijatelje (Ljubljana, 2016, 2, 2.08). Res je, da ni raziskoval niti kontinuirano niti sistematično, a bil je temeljit in vztrajen. Med službenim terenskim delom je dobil ljudi, ki so mu kaj povedali, in če je ugotovil, da je kakšen [človek], ki malo več ve, se je potem tudi vračal. Tudi v nedeljo je šel z družino na izlet in tisto izvedel in zapisal. Ni pa posegal v obmorska mesta, ker so imela svoj zavod [za spomeniško varstvo] (Nova Gorica, 2014, 1.29.36).

Za opredelitev vloge, ki jo je Pavel Medvešček prevzel med zbiranjem podatkov na način opazovanja z udeležbo v Strgarjevi skupini ne potrebujemo sociološke terminologije. To vlogo so zelo povedno opredelili udeleženci sami. Ker je Janez Strgar v Medveščkovem telesu prepoznal [zduhca] enega izmed svojih (Domžale 2017, 18.35), je Medvešček (2015: 204) lahko postal staroverski spovednik. Z Janezom sta postala dobra prijatelja (Radio Slovenija, 2014, 8.30). V slabih dveh letih od njunega prvega srečanja do Janezove nenadne smrti ga je Pavel

obiskal približno 20-krat: včasih za eno uro, včasih za pol ure, včasih za tri ure, včasih za pet ur [in] eno celo soboto sta preživela skupaj (Bled, 2016, 1.36.33). *Veliko sva se pogovarjala*, pove Medvešček (Radio Slovenija, 2014, 1.32.57), *neke stvari mi je povedal, [za] neke pa sem obljubil in bom tudi držal besedo, da [jih] ne bom povedal, tudi zapisal jih nisem, ker je rekel, da tega ne smem povedati, in ker ne smem povedati, jih nisem napisal in jih tudi ne bom niti povedal niti napisal* (1.32.57)¹⁵. Medveščkovo vlogo je podpirala Strgarjeva avtoriteta v skupini njegovih 18-ih stricев (Nova Gorica, 2014, 54.38). [Strici] *mi niso zaupali*, pove Medvešček (Nova Gorica, 2019, 18.46), *zaupal mi je samo Strgar. On je verjel vame in on je pritiskal na svoje strice, da so spregovorili. Včasih jih je moral prepričevati po več dni in so rekli: Janez, kako upaš ti povedati temu dolincu, mulcu, ki si ga prvič videl, kaj ti veš, zakaj on to zbira ...* [Strici] *tudi nikoli niso bili pripravljeni na debato. Povedali so mi svoje in je bilo končano. Niso se hoteli spustiti na področje, kjer bi jih lahko ujel. Bili so zelo striktni: ti si forešt [tujec], bodi zadovoljen, da ti sploh kaj povemo, sicer si zdaj na pol naš, vendar od tu naprej pa ne* (Ljubljana, 2016, 2, 1.06.08). Gotovo je, da Strgarjevo zaupanje ni sledilo iz njegove enkratne odločitve, da je moral Medvešček to zaupanje sproti upravičevati. Iz poskusa rekonstrukcije njegove raziskovalne metode sledi, da Medvešček ni razvijal strategij za pridobivanje zaupanja, pač pa je iskal zgolj podatke, a na več mestih izkazoval izrazito človeško integriteto in visoko raziskovalno etiko. Te ugotovitve sicer ne moremo uporabiti v razpravi o relevantnosti virov, ker bi bil argument cirkularen, vendar se zdi predpostavka o tem z metodološkega stališča dovolj trdna, ker jo podpira koherentnost modela.

Vloge raziskovalcev pri opazovanju z udeležbo niso toge, pač pa mnogotere, razslojene in pretočne (Dawson, 2010). Ponavadi jih opišemo v kontinuumu med zgolj opazovanjem, opazovanjem z udeležbo, udeležbo z opazovanjem in zgolj udeležbo (Knott, 2015). Te vloge raziskovalca praviloma vodijo med oddaljenim pogledom nevtralnega opazovalca in notranjim pogledom domačina ali pripadnika preučevane skupnosti. Tradicionalna pozitivistična dilema v tem kontinuumu je bila, ali naj *opazovalec* tvega napako tipa A zaradi izgube ali izkrivljanja informacij ali

¹⁵ Če bom uspel, dodaja Medvešček, bi rad [v prihodnosti] zapisal pogovore s Strgarjem, ki so bili bolj intimne [narave], za katere [pa] se je strinjal, da jih zapišem, ko bodo vsi [omenjeni] pomrli ... Pripovedoval mi je na primer o odnosu do politike in odnosu do partizanstva. To je bilo zelo osebno, ni bilo staroverstvo, ampak je on kot staroverec govoril o širšem prostoru (glej prav tam).

perspektive, ker se ne more vključiti v podrobno opazovanje, s katerim bi meril bolj natančno ali pa naj *udeleženec* tvega isto napako tipa B zaradi prevelike vključenosti in identifikacije s predmetom preučevanja, kar onemogoča objektivne meritve. Metodologi so razvili številne postopke za korekcijo napak tipa A, normativno mejo pa so vendarle postavljali na skrajni desni rob kontinuuma, ker so menili, da je tveganje napak tipa B nesprejemljivo visoko. Tako so odklanjali študije raziskovalcev, ki da so se odpovedali statusu nevtralnega opazovalca in s tem produkciji »objektivnega znanja«, postali zgolj pristranski udeleženci oziroma »odšli med domačine« (Bromley in Carter, 2001). Sociologija novih religijskih gibanj, iz katere izhaja tudi avtor tega besedila, je utemeljena ravno na študijah primera na način opazovanja z udeležbo. Že prva generacija raziskovalcev v drugi polovici dvajsetega stoletja je preseгла pozitivistično odklanjanje udeležbe raziskovalca. V nekoliko drugačnih okoliščinah je celo menila, da je »fizično distanciranje [raziskovalca] od podatkov vredno graje in pomeni razveljavitev družboslovčeve odgovornosti« (Barker, 1993/2001: 986). »Med filozofijami družboslovnih znanosti je [v tem času] nastopil očiten premik od teorije o družbenih dejstvih kot stvarih k teoriji o družbenih stvarih kot konstrukcijah. S tem tesno povezan je bil odmik od rabe opazovanja kot primarne metode zbiranja podatkov. V skladu s to paradigmo, ki jo lahko imenujemo interpretivizem, družba ni preprosto le objektivna stvar, ki bi obstajala neodvisno od naših idej, ampak je utemeljena na interakciji, pomenu, dejanju, interpretaciji, refleksiji, nadaljnjih dejanjih, itn. Z drugimi besedami, udeleženci svoje svetove konstruiramo in re-konstruiramo v vzajemni interakciji. Udeležba torej omogoča raziskovalcu vključitev v konstrukcijo družbene realnosti in razumevanje dejanj drugih tako, kot jih drugi razumejo sami – prek interakcije in interpretacije« (O'Reilly, 2005: 103–4). Pozitivistično razumevanje opazovanja z udeležbo je poleg spoznavnih odprlo tudi nekatera etična vprašanja. Ko je dominantna tradicija tako preučevala alternativno ali domorodno, je hkrati privzela, da predstavnik opazujoče kulture poseduje »objektivno znanje«, ki je strukturno nadrejeno samorazumevanju alternativnih in domorodnih tradicij. »Antropološke in sociološke etnografije so v tem smislu samo različni načini reprezentacije Drugega. Antropološki Drugi je tradicionalno živel v oddaljenih krajih in bil razumljen kot nadležen domačin ali relik, ki ga je treba ohraniti. Ker je torej različen od Nas, ga nadzorujemo ali ščitimo tako, da vzdržujemo razliko. Sociološki Drugi

so, prav nasprotno, naši prijatelji in sosledje. Spoznavamo jih, da bi jih spremenili, da bi iz njih napravili kopije sebe« (Spickard, 2002: 238). Sociologi novih religijskih gibanj so s svojim refleksivnim obratom na ta izziv odgovarjali že ob prelomu tisočletja: »Namesto tega, kako si etnografi lahko dopustijo transformativne učinke terenskega dela, se je treba v resnici vprašati, kako je sploh mogoče, da terensko delo nanje ne bi vplivalo. Na terenu ni mogoče odkriti nič pomembnega, če etnograf ni odprt za [notranjo, osebno] transformacijo s strani tistih, s katerimi živi. Če etnograf ne jemlje resno kultur, v katere vstopa, kako naj sploh razume ali oceni modrost, s katero se morda srečuje; če te kulture vzame resno – intelektualno, moralno in duhovno – kako je potem mogoče, da ga nova spoznanja ne bi spremenila?« (Lieberman, 2001: 15); etnograf si mora prizadevati za »maksimalno mogoče zlitje« s preučevano [religijsko] skupino, ki ne vključuje le možnosti vpliva, ampak tudi [etnografove] spreobrnitve (Zablocki, 2001); terensko delo bo zelo verjetno vplivalo na raziskovalca, tako duhovno, kot emotivno in kognitivno, etnograf mora predpostavljati avtentičnost preučevane skupine in vzeti potencialne transformativne izkušnje zares, ne pa jih tudi iskati (Palmer, 2001).

Pri Medveščku nedvomno ugotovimo, da svojega prispevka v odnosu do Strgarjeve skupine ni v celoti izčrpal z vlogo spovednika, ampak je, med drugim, fizično pričal razkroju zadnje (znane) staroverske skupnosti – postal je tudi pričevalec. [*Zadnji, 14. dehnar z desnega brega Soče] je umrl, brez da bi imel naslednika. Janez Strgar je bil njegov dober prijatelj* [oziroma eden izmed njegovih treh zaupnikov (Radio Slovenija, 2014, 1.33.24)]¹⁶. *Ko je bil ta človek bolan, mu je večkrat rekel: Janez, lepo te prosim, ko bom umrl, primi te fante v roke, drugače se bodo razbežali kot*

¹⁶ Zadnji dehnar je nagovarjal Strgarja, naj [nazadnje, v nuji vendarle] prevzame njegovo vlogo, vendar Strgar ni privolil. Odgovoril mu je: kako naj bom jaz dehnar, ti si [izbrane kandidate] učil, jaz sem bil pri tebi samo nekajkrat, da si me naučil brati in pisati in potem sem šel domov, ker je oče rekel, da me potrebujejo doma na kmetiji, ne pa, da bom hodil pisat tja k dehnarju (Ajdovščina, 2019, 5, 10.12). Ob tem je treba povedati, da Medvešček v dostopnih predavanjih Strgarja štirikrat imenuje za dehnarja (Radio Slovenija, 2014, 1.16.19 in 1.34.38; Nova Gorica, 2014, 1.04.51 in Bled, 2016, 10.15), čeprav hkrati drži, da se nekajkrat tudi popravi. Teh zdrsov po mojem mnenju ni mogoče razlagati tako, da bi bil Janez Strgar v resnici dehnar in da bi s to in drugimi podobnimi pripovedmi njegova skupnost, vključno z Medveščkom, varovala njegovo istovetnost. Iz Medveščkovih zapisov sledi, da je bil Janez Strgar nesporni, četudi neformalni voditelj umirajoče skupnosti in Medvešček ga je nesporno tako tudi dojemal. »Dober si, Janez, zame si dehnar«, med drugim pravi Medvešček (2015: 88).

vrabci. Ti stari ljudje so potrebovali neko roko. Janez [je prisegel dehnarju, da bo to storil (Ajdovščina, 2019, 5, 10.37),] jim potem res pomagal, kadar so potrebovali, pa tudi okregal jih je, kadar so bili pijani in so naredili kakšno neumnost. Ko je Janez [leta 1967] umrl, so se ti fantje razbežali, razdelili so v skupinice [in se kregali (Ajdovščina, 2019, 5, 10.50)]; oni so kvartali, drugi so jedli, prirejali so neke gostije in so se razbežali, ni bilo več tega jedra (Ljubljana, 2016, 2, 45.25). Jerin, edini preostali član skupnosti, ki je poleg Strgarja hodil med ljudmi in jih je po Strgarjevi smrti morda kot zadnji še nekako povezoval [drugi strici so se držali zase, nekateri nikoli niso bili niti v Tolminu (Nova Gorica, 2019, 55.38)], je takrat sklenil, da v takšni skupnosti noče živeti in je leta 1980 odšel na obalo (Ajdovščina, 2019, 5, 10.48). Z Jerinovim odhodom je skupnost starovercev, ki jo je Medvešček našel ob Strgarju, dokončno prenehala, zato se je od tega trenutka naprej ni bilo več mogoče udeležiti, čeprav so njeni člani še živeli. Zanimivo je tudi, da je bila Medveščkova primarna vloga spovednika vseskozi nesporna in trdna. Zanimalo ga je, kar je bilo, čeprav v tistem času ni vedel, kaj naj s pripovedmi in predmeti stori in tudi staroverci niso imeli nikakršnih zagotovil, da bo z njimi sploh kaj storil.

Kako blizu ali daleč je bil Medvešček preučevani skupini, lahko (ob njegovem prijateljevanju s Strgarjem) pove podatek, da ga je nenadni odhod drugega dolgoletnega pripovedovalca nekoliko prizadel, bil je nekoliko žalosten, ker se nista niti poslovila, čeprav bi bilo slovo med staroverci dokončno in je Jerin na ta način vendarle še dopuščal možnost vnovičnega srečanja, ki pa se ni več zgodilo (Ajdovščina, 2019, 5, 11.04). Jerin ga je uvedel v postopek samozdravljenja, samoč (Medvešček, 2015:351,533). Kolikor je mogoče razbrati iz virov, je to edina staroverska praksa, ki jo je Medvešček lahko opravil. S svojo vlogo spovednika je nedvomno posegal v dinamiko preučevane skupine in odnose v njej. Eden izmed stricev, *Kopoviščar, najmlajši med temi, je bil tudi najhujši nasprotnik tega, da bi mi kaj povedali. K njemu je šel [Strgar] ne vem kolikokrat in tudi, ko je [Strgar] umrl, je bil edni človek, ki je prekinil z menoj. Rekel je: ne hodi mi več, ti boš naredil največjo škodo staroverstvu, zato mi ne hodi blizu* (Nova Gorica, 2019, 56.49); v knjigi je s tem v zvezi zabeležen tudi incident (Medvešček, 2015: 265). *Ko pa je [Strgar] umrl, je bil [Javor] tako žalosten, ker takrat ga je postalo strah, ker je [Strgar] umrl v [nepojasnjenih] okoliščinah, ljudje so vseh sort govorili in postalo ga je strah in je rekel: Pavlo, ne hodi več k meni, ker me je*

strah (Radio Slovenija, 2014, 1.16.19). Vpliv je bil seveda tudi vzajemen. Ko so mu Strgarjevi strici nosili predmetno dediščino, so vplivali na Medveščkovo življenje. Med srečevanjem s staroverci se je štirikrat selil (Bled, 2016, 40.02). [Moji predpostavljani] *niso vedeli, da skupaj z ženo in hčerko živim v eni sobi, da nimam prostora* [za predmete, ki so mi jih prinašali staroverci], *tisti predmeti so me bremenili, ker nisem vedel, kam naj jih dam, nisem vedel, ali jih lahko tako zavarujem, da ne bodo ukradeni, to je bilo breme, v začetku je bilo prav breme, potem ne, ker* [sem spoznal, da] *šele predmet in pripoved tvorita celoto* (Nova Gorica, 2019, 22.57). Zgodbe o posameznih predmetih, na primer o dehnarjevih vratih (Domžale, 2017, 2.06.00) in kolimbarju (Nova Gorica, 2019, 26.31), ne pričajo samo o življenju starovercev, ampak tudi o življenju Pavla Medveščka¹⁷. Pri vrednotenju tega dela njegovega opusa se zdi potrebno zapisati, da mu izpričane skrbi za predmetno dediščino ne bi mogla predpisati nobena vrsta znanosti.

Preberemo lahko, da se je Medvešček počutil poklicanega k starovercem. Že na njegovi prvi poti, skoraj 15 let preden je našel Strgarja, ga je po imenu poklical gozdni duh, prevrnjeni kamen na gozdni stezi (2015: 523). Kasneje si je pridobil status »pridruženega člana kačarjev« ali »večnega vajenca, ki nikoli ne bo postal mojster«, ker nikoli ni šel skozi vse kačarske šole (2015: 63). Ta status je verjetno izhajal iz prizadevnega zbiranja sicer nedostopnih podatkov, iz skrivnega vedenja o staroverstvu, kot so mu ga bili pripravljani posredovati pripovedovalci. Kot sledi iz predhodnega premisleka, je imel ta status tudi jasne meje: čeprav so Medveščka iz istega razloga že razumeli kot na pol svojega, je bil vseeno in hkrati še vedno forešt, tujec brez pravice do največjih skrivnosti (prim. Ljubljana, 2016, 2, 1.06.08). Status polnopravnega kačarja je bilo gotovo mogoče doseči tudi brez kačarskih šol, o tem na primer priča katoliško vzgojeni Jože Pepo Breščak, strici so ga radi sprejeli

¹⁷ O svoji etnološki zbirki, ki je bila med letoma 2016 in 2018 razstavljena v Goriškem muzeju in je takrat obsegala 430 predmetov, po razstavi pa si jo vrnili lastniku, je Medvešček razmišljal takole: »Še danes imam težave [s predmeti starovercev], ker bi si želel, da bi bila ta zbirka v nekem prostoru, ki bi bil namenjen samo staroverstvu. Mislim tako, da bi bili ti predmeti v tistem prostoru in da bi [tja] hodili ljudje, ki jih to zanima in imeli tam kakšne delavnice, simpozije in podobno, da bi bil to center raziskovanja staroverstva, ne samo posoškega, ampak tudi od drugod. To bi skoraj gotovo prineslo nova spoznanja in bi se to ohranilo. Dokler ta zbirka ni na varnem, ne spim prav dobro (Nova Gorica, 2019, 32.22).

medse (prim. Medvešček, 2015: 191), vendar Medvešček tega ne bi mogel doseči, ker je med njimi zgolj poizvedoval, ne pa tudi prebival. Kaj je torej čutil »kačar samouk« (prav tam: 63), ko je po odločitev o objavi zapiskov o pogovorih s Strgarjem in njegovimi strici čez toliko let romal k skali Vogenci pod Jelenkom in smo lahko danes vse skupaj izvedeli zato, ker je takrat v rokah čutil močno ščemenje? Je tako storil v spomin in zahvalo preminulemu prijatelju, je ta prijatelj postal tudi njegov duhovni učitelj, ali in kako je Medvešček ponotranjil predmet svojega preučevanja? Sam odgovarja takole: *Ja, ja, nalezel sem se veliko staroverstva. Veliko, ker je tudi vplivalo name, ker sem vedel, da to verovanje ne uči nič slabega. Za naravo bi morali skrbeti vsi, ne samo staroverci. Skrbeti moramo za to naravo, da bo preživela. Saj Slovenci danes nismo sposobni niti hrane predelati zase. Če nam zaprejo meje, bomo vsi lačni. Zemlja je ena, oni so dali veliko na zemljo. Zemlja je sveta, ker nas prehranjuje. In ni tvoja, tebi je dana samo v uporabo in ti jo moraš predati sinu enako ali boljše. To je bilo vodilo staroverstva [...]. Z naravo je treba ravnati spoštljivo; to je bogastvo, ki so ga ohranjali rodovi. To je nauk staroverstva, ne pa, da bi prižigali neke ognje in kadili.* (Ajdovščina, 2019, 6, 1.27).

Medveščkova srečevanja s staroverci lahko opišemo s popotovanjem (Bromley in Carter, 2001), čeprav ta termin ne more biti ravno zgled natančnosti, h kateri naj bi stremelo znanstveno besedišče. Če pri katerem izmed slovenskih raziskovalcev lahko rečemo, da je ob opazovanju z udeležbo prepotoval tudi svojo življenjsko pot, je to prav Pavel Medvešček in ta pot je nedvomno njegova osebna pot. Raziskovalni proces tvori podaljšek (in ne zahteva suspenza) običajnih družbenih odnosov, ki med drugim vključujejo prijateljstva. Popotovanja raziskovalcev prek njihovih študij primerov na način opazovanja z udeležbo so zelo pogosto ali celo tipično oblikovala njihovo osebno in intelektualno zgodovino, včasih tudi zgodovino preučevanih skupin. V najboljši tradiciji etnografije lahko rečemo, da raziskava in poročanje o njej prineseta boljše samorazumevanje preučevani skupini in da ti procesi ponujajo isto tudi raziskovalcem kot strokovnjakom in ljudem. Nekateri se po raziskavah ne morejo ali ne želijo vrniti na svoja izhodišča – svojim skupinam se lahko še bolj približajo, ravno zaradi raziskave se lahko od njih oddaljijo, ali morda, kot se je zgodilo navedenemu Kennethu Libermanu, celo obvisijo med dvema, v mnogih vidikih nekompatibilnima kulturama. Zdi se, da pri Medveščku čutimo predvsem zadoščenje, ker so lahko

prek njegovega dela Strgarjevi in nekateri drugi strici, sicer potisnjeni v družbeno ozadje, zapuščeni in osamljeni, postali tudi kulturni heroji (Ravnik, 2017). *Spoštoval sem vse te ljudi, pravi; vse, kar je rekel Janez, je zame vrednota, ker je rekel Kopoviščar, Jerin, vsi so enako prispevali k temu, kar je danes v knjigi. Brez teh ljudi knjige ne bi bilo. Hvaležen sem vsem tem ljudem in čutim se dolžnega, da jih ščitim, ko nekateri pravijo, da to [kar so povedali] ni res.* (Nova Gorica, 2019, 1.00.25). Prek specifične senzibilnosti, ki jo je izmojstril v vseh teh letih, izkazuje Medvešček visoko stopnjo empatije, kakovostno najbolj zelenega presežka opazovanja z udeležbo in duševnega procesa, ki nam prek zunanje percepcije med drugim omogoča, da povratno spoznamo sami sebe (Hribar Sorčan, 2008: 16). Takole sklene: *Zgodba starovercev je žalostna [in govori o tem,] kako so oni verjeli, da so tukaj doma, da je to njihova zemlja, da je to njihovo in kako so v kratkem času, nekaj stoletjih, vse to izgubili in so postali oni tujci, ne gospodarji. Mi smo bili gospodarji, [pravijo staroverci,] mi smo skrbeli za to zemljo, mi smo jo iz gozda naredili plodno, mi smo naredili vse te škarpe, mi smo vse te hiše postavili, mi, in mi se moramo danes skrivati, nas ni več* (Nova Gorica, 2019, 2.13.12).

VPRAŠANJE VERIFIKACIJE VIROV O POSOŠKEM STAROVERSTVU

Razprava o umeščanju Medveščkovega dela v uveljavljeno zalogo znanja zahteva in bo še zahtevala sodelovanje številnih raziskovalcev in strok in predvsem veliko časa, zato na tem mestu lahko predlagam samo nekaj splošnih izhodišč. Najprej je treba opozoriti, da je Medvešček v službi sicer poskusil komunicirati o svojih odkritjih, vendar ni bil uspešen¹⁸ in je kasneje ves čas delal sam, brez pomočnikov. *Nobenemu prijatelju nisem povedal, kaj delam, tudi doma, moja družina ni vedela, kaj delam, ker nisem hotel bremeniti nobenega. In tudi če bi dobil kakšnega prijatelja, da bi mu to povedal, sem se bal, da bi se to razširilo naokrog in bi se*

¹⁸ Celo direktor Zavoda spomeniško varstvo, ko sva se enkrat vozila proti Ilirski Bistrici ... in sem mu rekel, Emil, nekaj sem našel v teh hribih, neke čudne pripovedi ... je [odgovoril]: Pavlo, ti se ukvarjaj z ljudsko arhitekturo, pusti te pravljice pri miru, to bodo naredile etnologinje. Niti ni hotel vprašati, kaj sem dobil, ga ni zanimalo. (Nova Gorica, 2019, 20.12; glej tudi op.12).

predčasno nekaj vedelo; nisem bil pripravljen tega širiti, ker sem prisegel, da teh stvari ne bom raznašal. Delal sem sam (Bled, 2016, 1.35.53). V kombinaciji z oglarsko prisego, ki je poročanje o odkritjih preložila za 42 let oziroma na čas, ko so zduhci vseh stricев že poiskali druga telesa, to pomeni, da je imel Medvešček ekskluzivni dostop do svojih sogovornikov in da replikacija, ponovitev njegove raziskovalne poti, ni mogoča. Z metodološkega stališča lahko rečemo, da samo ta ugotovitev ne more kompromitirati vira, ker ta omejitev izhaja iz narave preučevane skupine, ker brez Medveščkovega molka in njegovih predhodnih zavez teh podatkov sploh ne bi dobili. Nekaj potrditev, s katerimi lahko začnemo, najdemo v že razpoložljivih virih. Ko je Medvešček obredel Strgarjeve strice in je Janezu na koncu prebral njihova pričevanja – tako sta skušala preprečiti, da strici ne bi povedali nekaj, kar ne bi bilo res – je Janez rekel: *Lahko bi ti povedali več, pa ti niso povedali, ampak vse, kar so ti povedali, je resnica* (Ajdovščina, 2019, 1, 14.00). Medvešček je nekaj potrditev zbral s tehniko intervjuja (prim. Ajdovščina, 2019, 1, 16.09), na njegovih predavanjih po Sloveniji so pričali obiskovalci (Nova Gorica, 2019, 47.15; Bled, 2016, 1.09.00 in Ajdovščina, 2019, 2, 3.43). Njegove pripovedi povezuje njegova bogata etnološka zbirka. Pleterski (2020) je v povezavi obeh že izluščil verjetno ime zadnjega dehnarja na desnem bregu Soče; konzorcij raziskovalcev pod vodstvom ZRC SAZU v okviru ciljnega raziskovalnega projekta že skrbi za popis Medveščkovega gradiva in geolokacijo mest posebnega pomena, ki dopolnjujejo primarni tročan, v katerem se bo verifikacija godila. O tem, kako se Medveščkova pričevanja vključujejo in pomembno dopolnjujejo že obstoječe vedenje o staroverstvu na območju današnje Slovenije in širše, je že pisal Pleterski (2015). S posebnostmi posoške lokalizacije bi verjetno ravnali najmanj odgovorno, če bi jih odklanjali a priori in ravno zaradi tega, ker odstopajo od obstoječega znanja. Tako vendar nobeno novo spoznanje na nobenem področju sploh ne bi bilo mogoče.

Zaključimo torej s povabilom k odprtosti našega duha in naših razlag. Strgarjevi strici so pripadali skupnosti starovercev, ki je prehodila dolgo pot, čeprav njene starosti še ne znamo določiti. Na tej poti je morala prek številnih organizacijskih sprememb. Predpostavljamo lahko, da se je v nekem času naravno razvijala in utelešala religijski konsenz prebivalcev določenega, dovolj velikega in tako strukturiranega okolja, da je lahko suvereno opravljalo vse družbene funkcije. Sčasoma so se

morali staroverci zadovoljiti zgolj s toleranco svoje širše okolice, ki pa je bila vendarle tolikšna, da so še lahko tvorili vzporedno družbo (Pajnec, 2016). V svojem zadnjem obdobju, ki mu je pričal tudi Medvešček, so bili staroverci skrivno združenje (Simmel, 1906), edini kraj njihove svobode pa je postala njihova zasebnost¹⁹. Te spremembe so nedvomno posledica razmaha krščanstva in še bolj povezovanja te vere z državno oblastjo na področju, kjer so staroverci živeli. Če želimo biti natančni, moramo vseeno opozoriti, da v Medveščkovih zapisih ne najdemo neposrednih poročil niti o državnem niti o cerkvenem nasilju zoper staroverce, pač pa se zabeleženi incidenti praviloma nanašajo na odnose med prebivalci. Skrivno združenje je poseben sociološki tip organizacije, ki nastane iz potrebe po zaščiti ali v času nastanka ali propada te organizacije. Najbolj radikalno sredstvo zaščite je nevidnost, skrivnost pa je torej prehodni status družbene organizacije med njenim biti in ne-bitu (prav tam: 470–2). Skupnost Strgarjevih stricev se je pod posebnimi pogoji razkrila Pavlu Medveščku, ko je prenehal smoter njene skritosti oziroma je ostala samo še skritost sama in skupine, ki bi jo varovala, ni bilo več. Vse značilnosti skrivne združbe so v svojem bistvu kvantitativne modifikacije tipičnih potez splošne socializacije. Vzporedno s krepitvijo ločenosti od zunanjega sveta v skrivnih združbah poteka podoben notranji proces koherentnosti. Ločevanje deluje v smeri izolacije in individualizacije, skupnost pa tipično poveže vzajemno zaupanje članov, pod katerega je mogoče všteti vsak drug družbeni odnos (prav tam: 473). S tega stališča na primer Kopovišcar ni več osamljeni in trmoglav posebnež z roba družbene skupnosti, ampak je v svojem odločnem nasprotovanju razkrivanja eden izmed stebrov umirajoče skupnosti, v resnici je zadnji socializirani staroverec; izjemno senzibilni Javor v svojem strahu po Janezovi smrti, ki bi jo med vrsticami morda lahko povezovali z njegovo odločitvijo o razkritju, v resnici občuti globoko bivanjsko stisko, ker je prenehala njegova edina življenjska skupnost²⁰. Prvo vprašanje bi se lahko glasilo, ali znamo v Medveščkovih zapiskih prepoznati socializacijske tehnike, ki so morale utrjevati skritost. Pitagorejci so na primer od

¹⁹ Prav pretresljivo je na primer Medveščkovo poročilo (2015:449) o kresovanju ob domačem ognjišču za zaprtimi vrati po uvedbi splošne prepovedi kurjenja v naravi pod italijansko oblastjo.

²⁰ Prav tako lahko ugotovimo, ga je družbena stigma staroverce kdaj tudi varovala. Posameznik, ki je pripadal staroverski skupnosti, je v svoji okolici pogosto veljal za čudaka, okolica pa se je s tem zadovoljila in ni poizvedovala o njegovi istovetnosti.

novicev najprej zahtevali večletno molčečnost in jih tako učili splošnega samoobvladovanja. Morda najbolj sugestivni primer nam ponujajo gal-ski druidi. Njihove skrivnosti so varovale njihove duhovne pesmi, ki se jih je moral vsak druid zaradi prepovedi zapisa naučiti na pamet. Učna doba novica je trajala 20 let. V tem času si je postopoma pridobil znanje o skrivnih duhovnih vsebinah in se postopoma uril v molčečnosti. Prepoved zapisa je pomenila odvisnost skupnosti od njene ustne tradicije. Tok znanja se je tako prenašal samo v skupnosti, med njenimi člani pa je ta proces dodatno spodbujal pripadnost. Vedeli so, da bi z izgubo skupnosti izgubili tudi lastno istovetnost, ki si je nikjer drugje ne bi mogli povrniti. Naslednje vprašanje bi se lahko glasilo, ali in kako je skrivnost preoblikovala organizacijsko obliko in prakso posoškega staroverstva. Ali so varovani dehnar, njegovi zaupniki, zapriseženi in črna vahta v posoški ali drugi staroverski skupnosti morda najprej organizacijska inovacija, odgovor na vse večjo zunanjo ogroženost? Smoter vsake skrivne združbe je okupacija prostora, na katerem norme okoliške družbe ne veljajo. Simmel (1906: 482–3) pojasnjuje, da umik skrivnega združenja iz širše skupnosti, ki zagotavlja splošno kohezivnost, zdaj osvobodeno ozemlje pogosto razkorenini do te mere, da si skrivno združenje z obredjem samo naloži mnoge formalne ovire. V skladu s to hipotezo bi lahko pričakovali, da se bo obredna praksa skupnosti, ki je postala skrivna, ravno zaradi tega okrepila in se dodatno strukturirala.

LITERATURA

- Ambrožič, Matjaž (2019): *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- Barker, Eileen (1993/2001): *Znanstveno preučevanje religije? Saj ne mislite resno! Teorija in Praksa* 39 (6), 984–1003.
- Bromley, David (2007): *Methodological Issues in the Study of New Religious Movements*. V David Bromley (ur.), *Teaching New Religious Movements*, 65–89. Oxford: Oxford University Press.
- Bromley, David in Carter, Lewis (ur.) (2001): *Toward Reflexive Ethnography: Participating, Observing, Narrating*. Oxford: JAI.
- Clarke, Peter (2006): *Encyclopedia of New Religious Movements*. London: Routledge.

- Čok, Boris (2012): V siju mesečine: ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Črnič, Aleš (2013): Neopaganism in Slovenia. V Kaarina Aitamurto in Scott Simpson (ur.), *Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe*, 182–194. Durham: Acumen.
- Dawson, Andrew (2010): Positionality and Role-identity in a New Religious Context: Participant Observation at Cêu do Mapiá. *Religion* 40, 173–181.
- Hribar Sorčan, Valentina (2008): O empatiji in intersubjektivnosti. *Anthropos* 1–2 (209–210), 11–25.
- Hrobat Virloget, Katja (2017): O molku v etnografiji: od skrivnosti do travme in neskladnih spominov. *Traditiones*, 46 (1–2), 83–100.
- Kerševan, Marko (1989): Religija in slovenska kultura: ljudska religioznost, civilna religija in ateizem v Sloveniji. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Knott, Kim (2015): Insider/Outsider Perspectives. V John Hinnells (ur.), *The Routledge Companion of the Study of Religion*, 243–258. London: Routledge.
- Lewis, James (ur.) (2004): *The Oxford Handbook of New Religious Movements*. Oxford: Oxford University Press.
- Lieberman, Kenneth (2001): Ethnographic Practice and the Critical Spirit. V David Bromley in Lewis Carter (ur.), *Toward Reflexive Ethnography: Participating, Observing, Narrating*, 93–116. Oxford: JAI.
- Medvešček, Pavel (2015) *Iz nevidne strani neba*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Muršič, Rajko (2011): Metodologija preučevanja načinov življenja: temelji raziskovalnega dela v etnologiji ter socialni in kulturni antropologiji. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- O'Reilly, Karen (2005): *Ethnographic Methods*. London: Routledge.
- Palmer, Susan (2001): Spiritual Etiquette or Research Ethics? An innocent Ethnographer in the Cult Wars. V David Bromley in Lewis Carter (ur.), *Toward Reflexive Ethnography: Participating, Observing, Narrating*, 133–155. Oxford: JAI.
- Panjek, Aleksander (2016): Pravda o spornem hramu: običaj ustne ku-poprodaje nepremičnin med kmeti na Krasu (Tomaj, 1619 -1620). *Zgodovinski časopis*, 70 (3-4), 290–312.
- Pleterski, Andrej (2015): Staroverstvo in pričevanja starovercev. V Pavel Medvešček, *Iz nevidne strani neba*, 15–33, Ljubljana: ZRC SAZU.

- Ravnik, Mojca (2017): Strici, nosilci izročila stare vere – kulturni junaki ali obrobneži? *Glasnik SED* 57 (3–4), 115–124.
- Simmel, Georg (1906): *The Sociology of Secrecy and of Secret Societies*. *American Journal of Sociology* 11 (4), 441–498.
- Spickard, James in drugi (ur.) (2002): *Personal Knowledge and Beyond: Reshaping the Ethnography of Religion*. New York: New York University Press.
- Strmiska, Michael (2005): *Modern Paganism in World Cultures: Comparative Perspectives*. Santa Barbara: ABC Clío.
- Yin, Robert (2003): *Case Study Research: Design and Methods*. London; Sage Publications.
- Zablocki, Benjamin (2001): *Vulnerability and Objectivity in the Participant Observation of the Sacred*. V David Bromley in Lewis Carter (ur.), *Toward Reflexive Ethnography: Participating, Observing, Narrating*, 223–245. Oxford: JAI.

VIRI

- Nova Gorica (2014): Javni nastop Pavla Medveščka, dostopno prek: <https://soundcloud.com/podruznica/pavel-medvescek-staroverci>, 18. 3. 2020.
- Radio Slovenija (2014): Nastop Pavla Medveščka in Darje Skrt v oddaji *Nočni obisk*, dostopno prek: <https://4d.rtv slo.si/arhiv/nocni-obisk/174285337>, 20. 3. 2020.
- Ljubljana (2016): Javni nastop Pavla Medveščka in Andreja Pleterkega na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, dostopno prek: https://www.youtube.com/watch?v=_7F9hgCTB9A&t (prvi del) in https://www.youtube.com/watch?v=LzcZ_Gug_WY (drugi del), 18. 3. 2020.
- Bled (2016): Javni nastop Pavla Medveščka, dostopno prek: https://www.youtube.com/watch?v=0Sz_ZryezdI&list=PLjhrF1a0sI_tx7_JQJSeflryVL7csAZId, 21. 3. 2020.
- Domžale (2017): Javni nastop Pavla Medveščka in Darje Skrt v Slavninarskem muzeju, dostopno prek: https://www.youtube.com/watch?v=zn_j0kl2Y7o, 21. 3. 2020.
- Ljubljana (2017): Javni nastop Pavla Medveščka in Darje Skrt v Cankarjevem domu, dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=WKE2rAb54jI&t>, 21. 3. 2020.

- Kobarid (2017): Javni nastop Pavla Medveščka na Simpoziju o poznem pokristjanjevanju slovenskega ozemlja, dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=DJIjIzmwXwQ>, 15. 3. 2020.
- Radio Slovenija (2017): Nastop Pavla Medveščka, Darje Skrt in Andreja Pleterskega v oddaji Sledi večnosti, dostopno prek: <https://4d.rtv slo.si/arhiv/sledi-vecnosti/174501678>, 20. 3. 2020.
- Radio Slovenija (2018): Nastop Pavla Medveščka v oddaji Razkošje v glavi, dostopno prek: <https://radioprvi.rtv slo.si/2018/04/razkosje-v-glavi-110/>, 21. 3. 2020.
- Ajdovščina (2019): Javni nastop Pavla Medveščka v Lavričevi knjižnici, dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=2jzSYIz9o1Q> (prvi del), <https://www.youtube.com/watch?v=TgtcaVaIoxI> (drugi del), <https://www.youtube.com/watch?v=O6nbpeobiks> (tretji del), <https://www.youtube.com/watch?v=Sad9BPJOoeU> (četrti del), <https://www.youtube.com/watch?v=9koHXvi3RkA> (peti del), <https://www.youtube.com/watch?v=n7p8JtUZ1O4> (šesti del), 20. 3. 2020.
- Nova Gorica (2019): Javni nastop Pavla Medveščka v organizaciji Društva Matjar, dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=EP4S0pwms68>, 12. 3. 2020.
- Pleterski, Andrej (2020): Pogovor z Andrejem Pleterskim. Gregor Lesjak, osebni arhiv, 12. 2.